Plotinus
Enneaden

Porphyrius
Het leven van Plotinus

Vertaald en ingeleid door
dr. Rein Ferwerda

DAMON

Inhoud

Inleiding 11

1. De biografie van een filosoof 13
Enkele vrienden van Plotinus 14. Het portret van Plotinus 15.

2. De invloed van Plotinus' voorgangers op zijn denken 16
Voorsocratici 16. Plato 17. De school van Plato 19. Aristoteles 21. De Stoa 23. Epicurus 25. Sceptici 25. Gnostici, Chaldeeuwse orakels en orfische en hermetische geschriften 26. Plotinus en India 27. Plotinus' gebruik van literaire en filosofische bronnen 27.

3. De leer van Plotinus 29
Plotinus' taalgebruik 29. De structuur van de hogere wereld 33. Het Ene of het Goede 35. De vrije wil van het Ene 38. De vrije wil van de mens 39. Goden en daimonen 40. De geest, het zijn, het intelligibile, de intelligibilia, de zijnden 41. De ziel, het 'wij' en de natuur 42. Bewustzijn 46. Zielsverhuizing 47. Tijd en ruimte 47. De logos *of het vormend beginsel 47. Ziel en lichaam 48. De materie en het kwaad 50. Het geluk en Plotinus' houding tegenover zelfmoord 52. Plotinus en de magie 53. Plotinus als religieus mens en als mysticus 54. Plotinus' onzekerheid 55. De esthetiek van Plotinus 57.*

4. Plotinus' invloed in latere eeuwen 59
Plotinus en het christendom 60

5. Raad aan de lezer 64

Noten inleiding 65

Porphyrius 73

Het leven van Plotinus en de indeling van zijn traktaten 75

Noten 99

PLOTINUS

Enneaden 103

I 1 Wat is het levend wezen en wat is de mens? 107
I 2 Over deugden 117
I 3 Over dialectica 125
I 4 Over geluk 130
I 5 Over het probleem of het gelukkig zijn met de tijd toeneemt 145
I 6 Over schoonheid 150
I 7 Over het eerste Goede en de andere goede dingen 161
I 8 Wat zijn slechte dingen en waar komen ze vandaan? 164
I 9 Over zelfmoord 178
Noten 181

II 1 Over de hemel 187
II 2 Over de beweging van de hemel 197
II 3 Over het probleem of de sterren invloed uitoefenen 202
II 4 Over materie 218
II 5 Over 'potentieel' en 'actueel' 233
II 6 Over zijn of over hoedanigheid 239
II 7 Over volledige vermenging 244
II 8 Over het zien, of hoe het komt dat voorwerpen die ver weg liggen klein lijken 249
II 9 Tegen de gnostici 253
Noten 277

III 1 Over lotsbestemming 283
III 2 Over voorzienigheid I 293
III 3 Over voorzienigheid II 317
III 4 Over de daimon die ons (door loting) toegewezen kreeg 327
III 5 Over (Eros, god van de) liefde 335
III 6 Over de aandoeninglоosheid van onlichamelijke dingen 348
III 7 Over eeuwigheid en tijd 374
III 8 Over natuur, schouwen en het Ene 393
III 9 Varia 407
Noten 412

IV 2 Over het zijn van de ziel I 421
IV 1 Over het zijn van de ziel II 426
IV 3 Over problemen betreffende de ziel I 428
IV 4 Over problemen betreffende de ziel II 461

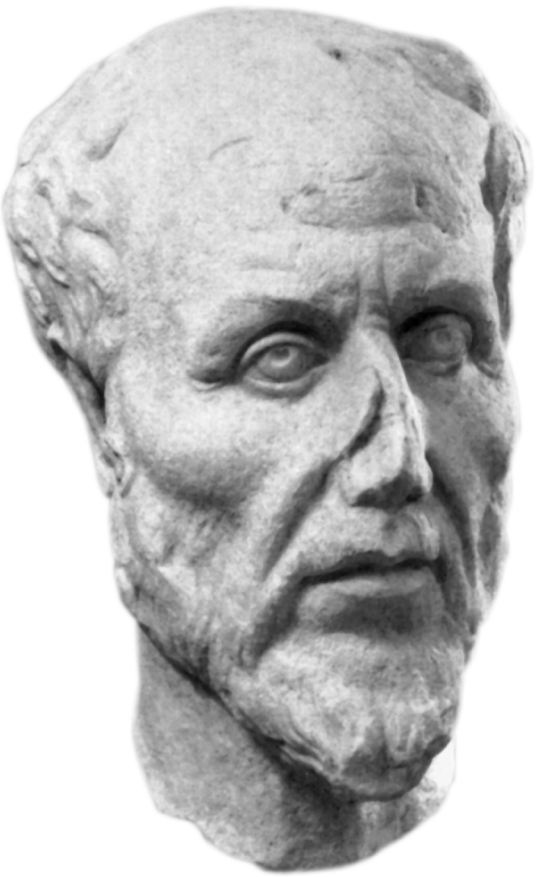
IV 5 Over problemen betreffende de ziel III of over zien 507
IV 6 Over waarneming en herinnering 519
IV 7 Over onsterfelijkheid van de ziel 525
IV 8 Over de afdaling van de ziel in de lichamen 543
IV 9 Over het probleem of alle zielen één zijn 553
Noten 559

V 1 Over de drie hypostasen die oorsprong zijn 569
V 2 Over ontstaan en rangorde van wat na het eerste komt 582
V 3 Over de hypostasen die kunnen kennen en over wat aan gene zijde daarvan is 585
V 4 Hoe dat wat na het eerste komt uit het eerste voortkomt en over het Ene 606
V 5 Buiten de geest zijn geen intelligibilia; over het Goede 610
V 6 Over het probleem dat wat aan gene zijde van het zijnde ligt niet denkt en over de vraag wat het primair denkende is en wat het denkende van het tweede niveau is 625
V 7 Over het probleem of er ook van elk individueel wezen vormen zijn 631
V 8 Over de intelligibile schoonheid 635
V 9 Over de geest, de vormen en het zijnde 650
Noten 661

VI 1 Over de klassen van het zijnde I 669
VI 2 Over de klassen van het zijnde II 702
VI 3 Over de klassen van het zijnde III 725
VI 4 Over het feit dat het zijnde een en hetzelfde is, en overal tegelijk is als totaliteit I 755
VI 5 Over het feit dat het zijnde een en hetzelfde is, en overal tegelijk is als totaliteit II 774
VI 6 Over getallen 786
VI 7 Hoe de veelheid van de vormen is ontstaan en over het Goede 809
VI 8 Over de vrije wil (van de mens) en de wil van het Ene 854
VI 9 Over het Goede of het Ene 880
Noten 895

Beknopte bibliografie 905
Glossarium 911
Index van namen 929
Omnummeringstabellen 941

Inleiding

1. De biografie van een filosoof

Plotinus aanschouwde in 204/5 nC. het levenslicht in Lycopolis, het tegenwoordige Assioet, aan de oevers van de Nijl. Vermoedelijk werd hij geboren uit rijke ouders. Van zijn jeugd is niet veel bekend. Hij was al achtentwintig jaar toen hij colleges ging volgen bij de Alexandrijnse filosoof Ammonius Saccas. Een tiental jaren later wilde hij zijn blik verruimen door een bezoek te brengen aan filosofen in Perzië en India. Daartoe sloot hij zich aan bij een expeditie die keizer Gordianus naar die landen opzette, maar toen deze op een mislukking uitliep, besloot Plotinus naar Rome te gaan. Daar was hij vanaf zijn veertigste jaar als filosoof werkzaam.

Hij was een beminnelijk en zachtmoedig mens die geheel openstond voor de problemen van zijn vele vrienden en bekenden. Zijn leerlingen kwamen overal vandaan. Eén van hen, Porphyrius uit Tyrus, heeft het werk van Plotinus in 54 traktaten verdeeld. Deze heeft hij 30 jaar na Plotinus' dood in zes groepen van negen gebundeld en uitgegeven onder de naam *Enneaden* (*enneas* is Grieks voor negental). Hij voegde er een biografie van zijn vereerde leermeester aan toe, waarin hij ook de traktaten opsomt en er de chronologische volgorde van aangeeft. Deze biografie heeft door de eeuwen heen de *Enneaden* altijd vergezeld en is in integrale vertaling in deze uitgave opgenomen. Daar de traditie meebracht dat zo'n biografie vaak een soort heiligenleven werd, zal de lezer de overgeleverde verhalen met enige reserve moeten lezen. Niettemin valt er nog veel uit te leren. In het overigens bombastische gedicht op Plotinus' ziel (hoofdstuk 22) wordt bijvoorbeeld met de uitdrukking 'het bloedig mensenbestaan' trefzeker de algemene situatie in de derde eeuw nC. aangeduid. Het was inderdaad een eeuw van angst en beven. De keizers volgden elkaar in hoog tempo op en na hun dood plachten de pretendenten niet zachtzinnig tegen elkaar op te treden om voor zichzelf de weg naar de kroon vrij te maken. Hun onderlinge strijd sleepte overal in het rijk vele onschuldigen ten grave. Geen wonder dan ook dat benarde mensen in die tijd hun zekerheid vaak zochten in tovenarij en sterrenwichelarij.[1] Zoals uit enkele anekdotes uit de biografie (hoofdstuk 10) blijkt, moest Plotinus daar niets van hebben. Ook in verschillende traktaten van de *Enneaden* komt dat naar voren (II 3 en IV 4,40).

Voor Plotinus lag de hoogste bestemming van de mens in het streven om langs de weg van het denken één te worden met het hoogste, het Ene dat hij

ook het Goede en god noemde. Uit zijn biografie (hoofdstuk 23) weten we dat hij de mystieke eenwording viermaal ervaren heeft. Daaraan ging een leven vooraf vol intense studie van filosofische problemen, die hij in de geschriften van zijn voorgangers, met name van Plato, aantrof. Filosofie, en dan vooral de dialectica (I 3,5,1-10), was voor hem de basis, de voorbereiding voor de kennis van het Ene, dat hij echter alleen echt kon 'vatten' door de dialectica achter zich te laten. Ondanks het feit dat hij de eerste Griekse filosoof is die mysticus genoemd mag worden, zag hij zichzelf namelijk niet als een vernieuwer. De benaming 'neoplatonicus' heeft hij pas in de Renaissance gekregen. Hij was ervan overtuigd een platonicus te zijn,[2] een filosoof die commentaar leverde op en uitleg gaf aan de geschriften van Plato, maar er geen radicale wending in aanbracht. Niettemin is zijn belangstelling anders gericht, minder wijd ook dan die van zijn grote voorganger. Men heeft hem wel een *Plato dimidiatus* genoemd, een gehalveerde Plato, vanwege de geringe interesse die Plotinus aan de dag legt voor de ontwikkeling van een eigen politieke filosofie. Plato had in zijn *Republiek* en *Wetten* een complete staatsleer ontworpen, die in later eeuwen vele filosofen en politici heeft beziggehouden. Bij Plotinus vindt men daarvan nauwelijks een spoor. Hij heeft alleen keizer Galliënus vergunning gevraagd een filosofenstad in Campanië te mogen herbouwen en er de naam Platonopolis aan te mogen geven. Kuiperijen en intriges aan het hof hebben het plan echter verijdeld, waaruit we indirect kunnen opmaken dat Plotinus ook zijn vijanden had.

Persoonlijk verdriet bleef hem ook niet bespaard; met name zijn levenseinde was bijzonder bitter. Verlaten door al zijn vrienden heeft hij zijn laatste levensdagen doorgebracht op een landgoed in het heuvelland van Campanië, in de buurt van Minturnae. Daar kwijnde hij weg aan een verschrikkelijke ziekte. Moderne medici hebben, afgaande op de beschrijving in hoofdstuk 2 van de biografie, pogen vast te stellen wat de aard van die ziekte was. De een meent te maken te hebben met een geval van elefantiasis graeca (melaatsheid), een ander met longtuberculose of acute difterie. Een definitief antwoord valt moeilijk te geven. In 270 is hij gestorven. Hij bracht daarmee 'de god in hem terug naar het goddelijke in het heelal' en voltooide zo zijn rusteloze speurtocht naar het hoogste Goede. Toen hij stierf, schoot - zoals de overlevering wil - een slang (zijn ziel) weg in een spleet van de muur van zijn kamer. Kwam zo aan zijn lichamelijk bestaan een einde, zijn geest is blijven leven in zijn traktaten, die in onze tijd weer sterk in de belangstelling staan.

Enkele vrienden van Plotinus

In de biografie van Plotinus wordt een groot aantal namen van mensen genoemd van wie niet veel meer bekend is dan wat daar beschreven wordt. Van enkelen is het evenwel nuttig om hier een paar summiere gegevens te vermelden.

Ammonius Saccas, Plotinus' leermeester, gaf lessen in filosofie in Alexandrië. Plotinus bewonderde hem zeer en nam ook veel van zijn leer over. Wat en hoeveel precies is moeilijk uit te maken, omdat Ammonius niets heeft geschreven. Wel is bekend dat Ammonius zich beijverde een brug te slaan tussen Plato en Aristoteles, een streven dat we ook bij Plotinus aantreffen.[3]

Cassius Longinus (213-273) had terecht een grote faam als criticus en filoloog. Van hem is, behalve misschien de werkelijk geniale literatuurbeschouwing *Over het sublieme*, helaas vrijwel niets meer over.[4]

Origenes was een neoplatoons filosoof, die vaak is geïdentificeerd met zijn naamgenoot, de grote kerkleraar Origenes. Hoewel de discussie over deze gelijkstelling nog niet in aller ogen definitief is afgesloten, mag toch veilig worden aangenomen, dat het hier om twee verschillende personen gaat. Van de neoplatonicus is verder niet veel bekend.

Porphyrius zelf leefde van ongeveer 234-305. Hij was een vruchtbaar schrijver, wiens commentaren op geschriften van oude filosofen later vrij grote invloed hebben gehad en wiens boeken tegen de christenen blijkbaar zo gevaarlijk werden geacht dat ze in 448 van hogerhand verbrand moesten worden. Hij schreef verder een *Epistula moralis* aan zijn vrouw Marcella, een geschrift *Onthouding*, een boek *Sententiae*, waarin hij de intelligibile wereld bespreekt op basis van de leer van Plotinus, en een allegorische interpretatie van de nimfengrot in Homerus' *Odyssee*.[5]

Het portret van Plotinus

Volgens Porphyrius leek Plotinus zich te schamen in een lichaam te zijn en wilde hij absoluut niet dat er een schilderij of beeld van hem werd gemaakt. Op het eerste gezicht lijkt Plotinus' onwil vreemd. Hij staat, anders dan Plato, in het algemeen positief tegenover het maken van kunstwerken, ook van schilderijen. Mogelijk is zijn verzet gebaseerd op zijn gedachte dat een schilder bij het maken van een portret nooit het ware ik van een persoon zou kunnen schilderen, omdat dat met de geest verbonden was. Het schilderij zou dus een afbeelding zijn van het met het lichaam verbonden ik, dat ver afstaat van het ware ik.[6] Door een list lukte het Plotinus' vriend Amelius echter toch om de schilder Carterius een zeer goed gelijkend portret van Plotinus te laten maken (*Leven van Plotinus* 1,1). Het is mogelijk dat dit schilderij model heeft gestaan voor de beelden van Plotinus in het archeologisch museum in Ostia. Verder staat er in de Vaticaanse musea een sarcofaag, de zogenaamde filosofensarcofaag, waarop een filosoof is afgebeeld die de trekken van Plotinus heeft. Maar of het in dit geval werkelijk om Plotinus gaat is niet zeker.[7]

2. De invloed van Plotinus' voorgangers op zijn denken

In het voorgaande is al gememoreerd dat Plotinus ervan overtuigd was een platonicus te zijn. Daarnaast gaf hij ook voortdurend commentaar op werken van andere Griekse filosofen. Om de lezer een indruk te geven van de achtergronden van Plotinus' filosofisch systeem, volgt hier een uiterst beknopte samenvatting van de leer van enkele voorgangers die voor hem van belang waren.

Voorsocratici

Pythagoras (zesde eeuw vC) was niet alleen een bekwaam wiskundige, maar ook de leider van een school met een geheel eigen leefwijze. Deze leefwijze was verbonden met Pythagoras' overtuiging dat de ziel van een mens na zijn dood op aarde terugkeert in een andere persoon of in een dier. Daarom verbood hij het eten van dieren (en sommige vruchten), was hij zuinig en sliep hij weinig. De wiskundige interesse van Plotinus is niet opvallend groot geweest, maar de genoemde aspecten van de pythagoreïsche leefwijze, inclusief het geloof in het voortleven van de ziel, vinden we bij Plotinus terug.[8] In de school van Pythagoras is de gedachte ontwikkeld dat het Ene, voorafgaand aan het numerieke één, de oorsprong van alles is, een idee waarop Plato in zijn *Parmenides* voortborduurt.[9] Plotinus (V 5,6,27) zegt dat de naam van de god Apollo voor de pythagoreeërs op het niet-vele, het Ene duidde.

In de eerste eeuwen nC. kwam een filosofische stroming op gang die op Pythagoras' ideeën was gebaseerd en daarom het neopythagoreïsme werd genoemd. In deze stroming spelen getallen een belangrijke rol. Een belangrijke vertegenwoordiger hiervan was Numenius (150-200), aan wie Plotinus veel heeft ontleend. Hij was een Grieks schrijvende jood uit Apamea in Syrië, die zich waarschijnlijk ook heeft laten inspireren door Perzische filosofen. Uit de fragmenten die van zijn werk zijn overgebleven kan men opmaken dat hij niet alleen een synthese tussen de leer van Plato en Pythagoras trachtte te maken, maar dat hij ook joodse en Griekse denkwijzen probeerde te verzoenen. Hij bracht een driedeling in de bovenwereld aan, maar noemde zijn hoogste entiteit meestal de geest, net als Aristoteles. Deze geest identificeerde hij met het Goede van Plato. Daaronder staat de demiurg en daaronder (vermoedelijk) de kosmos.[10] Hij kende ook een eigen plaats toe aan het

kwaad, maar deze dualistische zienswijze werd door Plotinus niet overgenomen.

Van de zogenaamde voorsocratische filosofen Heraclitus, Parmenides, Anaxagoras en Empedocles duiken kleine fragmentjes of zinnetjes, als een soort markers, op diverse plaatsen in de *Enneaden* op, meestal in een door Plotinus enigszins aangepaste of zelfs totaal gewijzigde betekenis. Van Heraclitus spreekt hem vooral de gedachte aan dat alle dingen in hun tegendeel kunnen omslaan en dat alle dingen uiteindelijk één zijn, waaruit Plotinus concludeert dat Heraclitus het Ene als eeuwig beschouwde (V 1,9,3). Parmenides' befaamde uitspraak 'denken en zijn is hetzelfde' gebruikt Plotinus zes keer om de identiteit van zijn en denken in het intelligibile te 'bewijzen', hoewel Parmenides waarschijnlijk een ander accent legde.[11] We vinden de uitdrukking van Anaxagoras 'alle dingen bij elkaar' tien keer toegepast op de situatie waarin in het intelligibile de intelligibilia verkeren, terwijl Anaxagoras er de situatie mee beschrijft waarin de materie verkeert voordat de geest haar in beweging heeft gebracht. Empedocles beschouwde de vier elementen vuur, water, lucht en aarde als de bouwstenen van alles en liet Liefde ze samenbrengen en Haat ze uit elkaar halen. Maar Plotinus is van oordeel dat Empedocles met Liefde het Ene bedoelt (V 1,9,6). Hij haalt Empedocles ook aan om zijn leer van de zielsverhuizing te ondersteunen (IV 8,1,34), maar de spelonk van Empedocles lijkt een heel wat naargeestiger verblijfplaats dan 'dit heelal' voor Plotinus meestal is. En Plotinus gaat wel heel ver als hij de wat protserige versregel van Empedocles: 'Gegroet, ik ben voor u een onsterfelijke god', zo interpreteert dat Empedocles dan tot het goddelijke zou zijn opgestegen (IV 7,10,39), terwijl Empedocles bedoelt dat hij onder zijn stadgenoten rondlopend wel een god moest lijken door zijn mooie kleren en de lof die iedereen hem toezwaaide. We moeten concluderen dat Plotinus de voorsocratici wel kende en mogelijk zelfs hun boeken bezat, maar dat hij er een zeer selectief gebruik van maakte, ze soms niet begreep, en hun ideeën vaak sterk aanpaste om ze in zijn eigen filosofie te kunnen gebruiken.

Plato

Plato (427-347) heeft zich in zijn dialogen (vooral in de *Phaedrus*, de *Phaedo*, het *Symposium* en de *Republiek*) intensief beziggehouden met het probleem van de realiteit van onze aardse wereld. Hij meende dat deze wereld slechts een afbeelding was van een wereld van louter vormen of ideeën of zijnden, die als model zouden hebben gediend om deze zichtbare wereld te doen ontstaan. Omgekeerd vinden volgens hem levende wezens en levenloze dingen hier op aarde hun oerbeeld in de hogere wereld. De onsterfelijke mensenziel is, zoals de *Phaedrus* leert, door 'verlies van vleugels' naar de aardse gewesten afgedaald om er als een soort gevangene in het lichaam te vertoeven. Deze wat somber klinken-

de zielsbeschouwing heeft Plato in de *Timaeus*, een dialoog die hij aan het eind van zijn leven heeft geschreven, aanzienlijk bijgesteld. Daar heet het dat de ziel in een mengvat gemodelleerd is om aan het lichaam te worden toegevoegd en zo met het lichaam de mens te vormen. De ziel is dus een soort tussenwezen tussen de zichtbare wereld en de wereld van de zijnden. Naast de individuele zielen kent Plato ook de ziel van het heelal, die zuiverder is dan onze zielen en die door de demiurg, de goddelijke bouwmeester, aan het heelal is toegevoegd. Aan gene zijde van deze zijnden (of van het zijn) bevindt zich het Goede, dat de andere dingen niet geschapen heeft en zich er ook niet mee bemoeit.[12]

Doordenkend langs de lijn van de ideeënleer is het erg moeilijk vast te stellen wat precies de relatie is tussen de beide werelden. Als onze wereld louter afbeelding zou zijn en niets van de hogere wereld in zich zou hebben, zou er een absolute scheiding tussen bestaan en zou onze wereld (tegenover de 'echte') nauwelijks of geen waarde hebben. Als echter deze wereld wel delen van de hogere wereld zou bevatten, zou daarmee de scheiding zijn opgeheven, maar zou ook de verhevenheid van de zijnden geweld worden aangedaan. Niet in staat de problematiek omtrent deze relatie, dit 'deelhebben', bevredigend op te lossen, verloor Plato, vooral na de kritiek die hij er zelf in zijn *Parmenides* op uitoefende, in de latere dialogen zijn belangstelling voor de ideeënleer. Ze keren alleen nog in de *Timaeus* in volle glorie terug. Daarin laat Plato de demiurg de wereld maken door zijn oog op de buiten hem staande ideeën te richten.

Plotinus heeft zijn denken, zoals we nog zullen zien, opnieuw op het probleem van de ideeën of vormen gericht. Voor hem zijn Plato's bespiegelingen over de zijnden en het Goede veel belangrijker geweest dan diens theorieën over de inrichting van de staat. Daarnaast hebben ook andere platonische problemen Plotinus intensief beziggehouden. Zo heeft Plato in de *Parmenides* een ragfijn betoog over het begrip 'één' tegenover 'twee' en 'veel' gehouden, waar Plotinus zijn eigen theorie over het goddelijke Ene op heeft gebaseerd. Plato's *Sofist* (254 d-255 e) bevat een uitvoerige uiteenzetting over de vijf grootste klassen in de intelligibile wereld: stilstand, beweging, hetzelfde-zijn, anders-zijn en het zijnde, welke begrippen in Plotinus' wereld van het intelligibile zijn een voorname rol zullen spelen (VI 2 en 3). Plotinus noemt ze de eerste klassen.

De scheppingstheorie van Plato's *Timaeus*, die inhield dat een goddelijke demiurg deze wereld zo mooi mogelijk gemaakt had, heeft Plotinus het denkkader verschaft om zich te verzetten tegen de pessimistische opvattingen van de gnostici over de kosmos. Plato heeft daarin tevens gezegd dat de wereld is ontstaan, en dus niet eeuwig is.[13] Latere uitleggers van Plato, inclusief Plotinus, hebben deze gedachte verworpen en Plato zo geïnterpreteerd dat de 'wording' van de wereld een eeuwig durend proces zou zijn geweest. In hun ogen had Plato het begrip 'wording' om didactische redenen gebruikt en het niet letterlijk bedoeld.

Plotinus

Enneaden

I 1 (53)
Wat is het levend wezen en wat is de mens?

Inleiding

In dit traktaat, dat Plotinus kort voor zijn dood heeft geschreven, behandelt hij de relatie van ons hogere zelf tot het samenstel van de lagere ziel en het lichaam. Hij doet dit door de opvattingen van Plato, Aristoteles en de stoïcijnen kritisch onder de loep te nemen.

Samenvatting

De eerste vraag is wat nu precies gevoelens heeft en denkt, de ziel, het lichaam of het samenstel daarvan (1). De volgende vraag is wat de ziel is. Is ze een soort vorm die boven het lichaam uitgaat en alleen maar iets aan het lichaam geeft en er niets van ontvangt? Als Plotinus de opvattingen van andere filosofen heeft besproken komt hij tot de conclusie dat de hogere ziel, ons ware zelf, geen aandoeningen ondergaat, maar dat alleen het samenstel van lichaam en lagere ziel pijn en genot voelt. Onze rede is echter een activiteit van de hogere ziel (2-7). De geest en het Ene zijn in zekere zin 'van ons', maar stijgen toch boven 'ons' uit (8). Vergissingen en misslagen, maar ook de morele deugden behoren tot de lagere ziel, de intellectuele deugden en het logische denken tot de hogere (9-10). Het probleem betreffende zielsverhuizing en het bewustzijn van een verhuisde ziel in een kind of een dier lost Plotinus op door te stellen dat de lagere ziel zondigt en voor die zonden wordt gestraft met een verblijf in de onderwereld (11 en 12). In het laatste hoofdstuk maakt hij duidelijk dat het onze hogere ziel is die met haar intellectuele activiteit het onderzoek naar de bovenstaande problemen heeft verricht (13).

I 1 (53)
Wat is het levend wezen en wat is de mens?

1
Genot en verdriet, angst en moed, begeerte en afkeer en pijn lijden, waar behoren deze gevoelens eigenlijk toe?[1] Ze kunnen immers ofwel (alleen) tot de ziel behoren of tot de ziel die een lichaam (als werktuig) gebruikt, of tot een derde iets, dat uit die twee is ontstaan. En dit laatste is ook weer tweeledig op te vatten: want het is ofwel de mengvorm (zonder meer) of (5) iets anders, dat uit die menging is ontstaan. Hetzelfde geldt ook met betrekking tot zowel daden als meningen, die uit die aandoeningen voortvloeien. Ook moeten we van discursief denken en menen onderzoeken of ze tot dezelfde instantie behoren als de aandoeningen of dat dit soms wel het geval is en een andere keer weer anders is. Ook de denkactiviteiten moeten in beschouwing worden genomen: hoe ontstaan ze, waar behoren ze toe? Speciaal dat (10) deel van ons, dat onderzoek hiernaar doet en hierover vragen stelt en er een oordeel over velt: wat zou dat kunnen zijn? En allereerst: waar behoort de waarneming toe? Want van dat punt moeten we uitgaan, omdat immers aandoeningen ofwel bepaalde waarnemingen zijn of in elk geval niet zonder waarneming plaatsvinden.

2
Eerst moet de ziel nader worden beschouwd: is er verschil tussen 'ziel' en 'ziel-zijn'? Want als dat zo is, is de ziel een samengesteld iets en dan is het eigenlijk niet zo vreemd dat zij dat soort aandoeningen te verwerken krijgt en dat die bij haar horen - als ons betoog ons ook tot die conclusie zal brengen - (5) en dat ze, algemeen gesproken, houdingen en disposities, minder goede en betere, zal kennen. Aan de andere kant, als 'ziel' en 'ziel-zijn' hetzelfde is,[2] zou de ziel een vorm zijn die alle activiteiten die ze door te geven heeft aan een ander wezen, niet kan bevatten. Ze bezit dan die activiteit - welke ons betoog ook maar aan het licht brengt - in zichzelf als iets dat geheel met haar is vergroeid. Want zo kunnen we ook naar waarheid zeggen dat (10) ze onsterfelijk is, daar immers het onsterfelijke en onvergankelijke geen aandoeningen kent; op de een of andere manier schenkt ze dan iets van zichzelf aan een ander, maar zelf ontvangt ze niets van een ander, behalve voorzover ze het ontvangt van de entiteiten die aan haar voorafgaan en beter zijn en waarvan ze niet is afgesneden. Want wat zou zo'n wezen te vrezen hebben, dat niets kan opnemen wat van buiten komt? Dát

wezen, dat blijkt wel, moet vrees koesteren, (15) dat invloeden kan ondergaan. Het kent natuurlijk ook geen moed; want zouden die wezens moedig zijn die geen angsten kennen? En kunnen daar begeerten zijn? Begeerten worden toch bevredigd doordat het lichaam geleegd en gevuld wordt; maar het lichaam dat zo gevuld en geleegd wordt, is iets anders dan de ziel. En hoe zit het met menging? Wel, iets 'zijnds'[3] is ongemengd. Hoe zit het dan met de opvatting (20) dat er bepaalde dingen in haar worden gebracht? Want zo zou ze snel terechtkomen in een situatie, waarin ze niet meer is wat ze is. Pijn is ook ver van haar verwijderd. Hoe kan ze immers verdriet voelen of waarover? Want dat wat wezenlijk enkelvoudig is, is autarkisch, daar het in zijn eigen zijn blijft. En over de komst van welk ding kan de ziel zich verheugen, daar er zich niets, ook niets goeds, bij haar voegt? Want wat ze is, (25) is ze altijd. Ze zal evenmin iets waarnemen, en er is geen discursief denken of mening in de ziel. Want waarneming betekent opname van een vorm of ook van een aandoening van het lichaam, en discursief denken en mening hebben betrekking op waarneming. Wat het denken betreft, we moeten onderzoeken hoe het daarmee zit, namelijk of we dat aan de ziel zullen laten. En verder, of de ziel zuiver genot kan ervaren als ze alleen is.

3

Hoe het ook zij, we moeten als uitgangspunt nemen dat de ziel in een lichaam is, of ze er nu aan voorafgaat of dat ze er echt in is; het samenstel van lichaam en ziel heeft immers 'de naam totaal levend wezen gekregen'.[4] Als nu de ziel het lichaam als een werktuig gebruikt, wordt ze niet gedwongen de door het lichaam veroorzaakte aandoeningen op te nemen, (5) zoals ook de kunstenaars niet voelen wat hun werktuigen ondergaan. Maar misschien is ze *wel* gedwongen waar te nemen, daar ze immers het werktuig *moet* gebruiken om de aandoeningen van buiten op grond van waarneming te leren kennen, want ook het gebruiken van ogen betekent zien. Maar er kan ook schade ontstaan bij het zien, zodat verdriet en pijn en (10) in het algemeen alle dingen die met het hele lichaam kunnen gebeuren tot de ziel doordringen; en dus ook begeerte, als ze verzorging van het werktuig zoekt.

Maar hoe komen die aandoeningen van het lichaam in de ziel? Want een lichaam kan wel een ander lichaam in zijn aandoeningen laten delen, maar hoe kan een lichaam een ziel erin laten delen? Want dat betekent dat, wanneer het ene wezen iets ondergaat, het andere het ook (15) voelt. Zolang die ziel immers het 'gebruikende' is en het lichaam het 'gebruikte', zijn ze van elkaar gescheiden. In elk geval brengt degene die de ziel 'gebruikend' noemt die scheiding aan.

Maar voordat de filosofen die scheiding aanbrachten, hoe zat het toen? Wel, het (geheel) was gemengd. Maar als het was gemengd, was het ofwel een bepaal-

de mengvorm, of de ziel was als het ware met het lichaam 'verweven'[5] of het was iets als een (20) vorm die niet gescheiden is van het substraat, of een vorm die met het substraat in contact staat zoals een stuurman met zijn schip, of het is met het ene deel zus en met het andere zo. Daar bedoel ik mee: het ene deel van de ziel, namelijk dat wat het lichaam gebruikt, is gescheiden, maar het andere is hoe dan ook (met het lichaam) gemengd en staat op het niveau van het gebruikte, zodat de filosofen dat deel op het gebruikende deel kunnen richten en tegelijk het (25) gebruikende deel wegvoeren van het gebruikte, voorzover er geen absolute noodzaak bestaat die twee te verbinden, zodat de ziel het lichaam niet altijd hoeft te gebruiken.

4

Laten we nu aannemen dat de ziel is gemengd met het lichaam. Maar als ze gemengd zijn, zal het slechtere deel, het lichaam, beter worden en het andere, de ziel, slechter. Het lichaam zal beter worden doordat het deel krijgt aan het leven, en de ziel slechter doordat ze deel krijgt aan dood en aan redeloosheid. Hoe kan nu het deel dat hoe dan ook leven is kwijtgeraakt, (5) een toevoeging krijgen in de vorm van het waarnemen? Het tegendeel gebeurt dan ook: het lichaam, dat leven ontvangt, zal vast het deel zijn dat waarneming en de aandoeningen die uit de waarneming voortvloeien, zal ontvangen. Dat zal dus ook begeerten hebben, want het zal ook genieten van wat het begeert, en het zal in angst zitten voor zichzelf, want het kan ook de aangename dingen (10) verspelen en te gronde gaan. Er moet ook een onderzoek worden ingesteld naar de wijze van menging: die zou wel eens onmogelijk kunnen blijken, zoals wanneer men zou beweren dat een lijn met wit is gemengd, waarbij het dus om twee van nature verschillende dingen gaat.

De uitdrukking van Plato 'geheel verweven' houdt niet in dat de verweven elementen dezelfde aandoeningen hebben. Dat wat met het lichaam verweven is kan zonder aandoeningen zijn en de ziel, (15) die het hele lichaam doortrokken heeft, kan toch van de aandoeningen daarvan gevrijwaard blijven, zoals ook met licht het geval is, vooral als ze zo verweven is dat ze door het hele lichaam aanwezig is. De ziel zal dus niet daarom last hebben van de aandoeningen van het lichaam omdat ze ermee verweven is. Zal de ziel dan in het lichaam zijn zoals een vorm in de materie?[6] In de eerste plaats zal ze dan als een van de materie gescheiden vorm zijn, daar ze een zijn is, en dat zou meer (20) in overeenstemming zijn met het idee van 'het gebruikende'. Maar als ze een vorm is die, zoals bij een bijl, in het ijzer is gedrukt - het geheel, de bijl, zal dat verrichten wat het ijzer dat in die vorm is gegoten, in feite zal doen, echter wel in overeenstemming met de vorm - dan kunnen we alle gemeenschappelijke aandoeningen beter aan het lichaam toeschrijven, maar dan wel aan zo'n lichaam dat van Aristoteles de benamingen 'natuurlijk', (25) 'dienend als werktuig voor de